

(مقاله پژوهشی)

اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری

دکتر یاسر رضاپور میر صالح^{1*}، طاهره خردمند²، سمیه شاهی³

1. گروه مشاوره، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه اردکان

2. گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی اردکان

3. گروه مشاوره، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی

(تاریخ دریافت: 95/10/15، تاریخ پذیرش: 95/12/11)

چکیده

زمینه: تربیت هوش اخلاقی، یکی از مؤلفه‌های مهم تربیت کودک است که می‌تواند به رشد فردی و اجتماعی کودکان کمک کند. هدف پژوهش حاضر بررسی اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر بهبود عملکرد اجتماعی و کاهش اختلالات رفتاری دانش‌آموزان پایه دوم ابتدایی بود. **روش:** پژوهش حاضر یک مطالعه نیمه‌آزمایشی از نوع پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل بود و جامعه آماری آن را تمامی دانش‌آموزان دختر پایه دوم دوره اول ابتدایی شهرستان اردکان در سال تحصیلی 94-1393 تشکیل می‌دادند. تعداد 36 نفر از این دانش‌آموزان به روش نمونه‌گیری در دسترس، انتخاب و با استفاده از گمارش تصادفی در دو گروه آزمایش و کنترل (هر گروه 18 نفر) قرار گرفتند. ابتدا هر دو گروه با استفاده از فهرست رفتاری کودک (CBCL) و مقیاس روابط اجتماعی (فرم معلم) مورد پیش‌آزمون قرار گرفتند. سپس گروه آزمایش در 11 جلسه آموزش هوش اخلاقی شرکت کردند، در حالی که گروه کنترل در فهرست انتظار قرار داده شد و آموزشی دریافت نکردند. پس از پایان جلسات از هر دو گروه پس‌آزمون گرفته شد. در نهایت، داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از تحلیل کواریانس چندراهه (مانکوا) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. **یافته‌ها:** نتایج نشان داد که بین دو گروه کنترل و آزمایش در عملکرد رفتاری و روابط اجتماعی تفاوت معناداری وجود داشت و آموزش هوش اخلاقی بر بهبود عملکرد اجتماعی کودکان و کاهش اختلالات رفتاری آنها تأثیرگذار بوده است. **نتیجه‌گیری:** یافته‌ها حاکی از این است که با توجه به نیاز جامعه به فراگیری و رعایت اصول اخلاقی، آموزش هوش اخلاقی به کودکان می‌تواند یک روش مداخله‌ای مناسب جهت ارتقای عملکرد رفتاری و روابط اجتماعی آنها باشد.

کلید واژگان: هوش اخلاقی، عملکرد اجتماعی، مشکلات رفتاری

سر آغاز

است که شامل سیاست اجتماعی و مدیریت اجتماعی است که هر دو با زمینه‌های علوم سیاسی و علوم اقتصادی پیوند نزدیکی دارند. روابط اجتماعی به احساس وابستگی میان انسان‌ها و به احساس تعهد در زندگی جمعی جامعه‌ای که اعضایش یکپارچه شده‌اند، مربوط است (2).

انسان به عنوان یک موجود اجتماعی از همان بدو تولد گرایش‌های اجتماعی از خود نشان می‌دهد. نیاز به کسب امنیت و حمایت، نشانه‌ای از نیازمندی فرد به عوامل بیرونی و برقراری رابطه با این عوامل است. روانشناسان لبخند اجتماعی که در ماه‌های اولیه بعد از تولد در نوزادان دیده می‌شود را به عنوان اولین

اهمیت روابط اجتماعی بر کسی پوشیده نیست. روابط اجتماعی ارتباط بین دو نفر و بیشتر یا بین چند گروه را بیان می‌کند. این روابط می‌توانند به صورت تفاهم، همکاری و دوستی باشد و یا به صورت تضاد و کشمکش و بی‌تفاوتی و همزیستی باشد. انسان به واسطه عضویت در جامعه ناگزیر از برقراری رابطه با سایر هم‌نوعان و محیط اطراف برای رفع نیازهای خود است (1). روابط اجتماعی از جمله مهمترین عوامل موفقیت افراد در دنیای امروز محسوب می‌شود. کلمه روابط اجتماعی یک واژه فراگیر

* نویسنده مسؤول: نشانی الکترونیکی: rezapour @ ardakan.ac.ir

طوری که در بیشتر موارد، معلمان و همکلاسی‌ها، آنان را طرد می‌کنند و در نتیجه فرصت‌های آموزشی و رشد تربیتی آنها کاهش می‌یابد (8). علاوه بر این، طرد شدن اجتماعی این کودکان باعث می‌شود آنها در معرض رفتارهای ضداجتماعی و بزهکاری قرار بگیرند، و معمولاً با افرادی دوست شوند که آنها نیز عملکرد رفتاری خوبی ندارند و تحت تأثیر گروه‌های اجتماعی نامناسب، به سمت رفتارهای پرخطر بروند (9). برعکس، عملکرد رفتاری مناسب کودک می‌تواند منجر به پذیرش بیشتر کودک در گروه‌های اجتماعی و مدرسه شود و موفقیت تحصیلی و اجتماعی بیشتری به همراه داشته باشد (10).

عوامل مختلفی بر عملکرد رفتاری و اجتماعی کودکان تأثیر می‌گذارند. بسیاری از کودکانی که مشکلات رفتاری و اجتماعی دارند، در واقع معیارهای رفتاری و اجتماعی درست را نمی‌دانند و ذهن آنها در قضاوت اخلاقی⁵ و تمایز خوب و بد از هم ناتوان است (11). اصول اخلاقی⁶ یکی از این معیارهایی است که کودکان دارای عملکرد رفتاری و اجتماعی نامناسب در شناسایی آن مشکل دارند، بنابراین هوش اخلاقی⁷ به عنوان توانایی کودک در تشخیص معیارهای اخلاقی درست و نادرست از هم می‌تواند احتمالاً در کاهش مشکلات رفتاری و اجتماعی کودکان شمر ثمر واقع شود (12).

هوش اخلاقی را به عنوان توانایی تشخیص مسایل خوب از مسایل بد، تعریف کرده‌اند. این بدین معنی است که فرد یک رشته عقاید عمیق اخلاقی داشته باشد و در هر شرایطی براساس درستی و صداقت رفتار کند (13). هوش اخلاقی، یک مهارت مهم برای هر فردی است، زیرا فرد را به انجام کارهای ارزشمند هدایت می‌کند. هوش اخلاقی بر معنای زندگی، انگیزه، دیدگاه و ارزش‌های هر فرد تأثیر دارد (15). هوش اخلاقی نسبت به هوش اجتماعی، هوش هیجانی و شناختی کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. با این حال این توانایی، تأثیر زیادی در بهبود بخشیدن به یادگیری و رفتار دارد (14). فرد اخلاقی را شخصی است که به کرامت انسان‌ها احترام می‌گذارد، نگران رفاه دیگران است، علاقه‌های شخصی خود را با مسولیت‌های اجتماعی یکپارچه می‌کند، در انتخاب‌های خود اخلاق را مدنظر قرار داده و به دنبال آرامش برای همه است (15). برخی از پژوهش‌های

ارتباطات کودک با محیط اجتماعی خویش محسوب می‌کنند و کارکرد آن را برقراری یک ارتباط ساده با اجتماع می‌دانند (3). کودکان در حدود 4-5 سالگی توجه خاصی به همسالان خود پیدا می‌کنند و تمایل به رابطه بیشتر با آنها دارند، این تمایلات رفته رفته افزایش می‌یابد تا اینکه در نوجوانی، فرد گرایش به گروه‌های اجتماعی را بسیار مهم قلمداد می‌کند، به طوری که مشخصه دوران نوجوانی تمایل زیاد افراد برای برقراری روابط اجتماعی است. نوجوان با عضویت در گروه‌های مختلف رفتارهای اجتماعی را می‌آموزد و در سنین بعدی فرد با انتخاب شغل، ادامه تحصیل و انتخاب همسر رفتارهای گسترده‌تر اجتماعی پیدا می‌کند و تعاملات اجتماعی خود را بر اساس نقش‌هایی که در اجتماع برعهده می‌گیرد و نوع تعاملاتی که با دیگران دارد، ادامه می‌دهد (4). با این وجود، عملکرد اجتماعی¹ در کودکان از اهمیت بیشتری برخوردار است، زیرا اساس شکل‌گیری مهارت‌های اجتماعی فرد در دوران کودکی پایه‌گذاری می‌شود. بنابراین پرورش مهارت‌های اجتماعی در دوران کودکی از ضرورت زیادی برخوردار است و موکول کردن آن به آینده و دوران بزرگسالی ممکن است تغییر آن را بسیار سخت‌تر کند (5).

با این وجود، در کنار عملکرد اجتماعی، عملکرد رفتاری² یک کودک نیز باید در سطح مطلوبی باشد تا بتواند سلامت روان و سطح موفقیت خود در دستیابی به اهداف زندگی را بالا ببرد. عملکرد رفتاری به عکس‌العمل‌های کودک در موقعیت‌های مختلف فردی، اجتماعی، مدرسه و خانوادگی گفته می‌شود که می‌تواند تحت عنوان کلی عملکردهای هیجانی، شناختی و رفتاری شناخته می‌شود و در صورتی که کودک در این موارد دچار مشکل شود، ممکن است نتواند به موفقیت‌های تحصیلی و اجتماعی خوبی دست پیدا کند (6). مشکلات رفتاری³ به وضعیتی اطلاق می‌شود که پاسخ‌های هیجانی، شناختی و رفتاری دانش‌آموز در مدرسه با هنجارهای سنی و اجتماعی فرد تفاوت داشته باشد. این مشکلات می‌توانند بر عملکرد تحصیلی، اجتماعی و سازگاری فرد با محیط تأثیر منفی بگذارند (7). اغلب کودکان و نوجوانانی که دارای مشکلات رفتاری هستند، هیجانان منفی⁴ زیادی دارند و با دیگران بدررفتاری می‌کنند، به

شایستگی‌های اخلاقی¹² نظیر خویشتنداری، بردباری، انصاف، همدلی، گذشت (بخشش) و سایر صفات مناسب، کودکان را به لحاظ اخلاقی پرورش دهند، البته آنچه به نظر می‌رسد که در نخستین مرحله باید صورت بگیرد آموزش ارزش‌های اخلاقی¹³ به کودکان و تاکید بر انجام آنها توسط خود والدین و کودک است (22).

از طرفی دیگر، آموزش و پرورش به عنوان مهمترین نهاد اجتماعی برای پرورش هوش اخلاقی کودکان تعریف شده است. به همین دلیل، متخصصان معتقدند که آموزش اخلاقیات باید از مدارس آغاز شود (19). نقش معلمان در مدارس ایجاد یک فضای مناسب است (23). معلمان نمونه‌های الهام‌بخش پرورش و رشد اخلاقی¹⁴ برای دانش آموزان خود هستند. بدین منظور معلمین نیاز دارند دانش و صلاحیت کسب کنند تا بتوانند اخلاقیات را در دیگران تقویت کنند. رهبران آموزشی و مدیران می‌توانند با رفتار خود نمونه‌ی صحیحی از رعایت اخلاقیات را برای همکاران، معلمان، کادر آموزشی خود، والدین، دانش‌آموزان و دیگران فراهم آورند (19). نتایج مطالعات نیز نشان می‌دهند اخلاق آموزشی معلمان با عدالت آموزشی و پویایی آموزشی ارتباط معنی داری دارد (24).

متخصصان تعلیم و تربیت بیان می‌کنند که مدارس باید تعریف و آموزش ارزش‌های اخلاقی جهانی را به عنوان بخشی از برنامه آموزشی خود مدنظر قرار دهند (15). این متخصصان توصیه می‌کنند که هوش اخلاقی با تجزیه آن به سه مولفه شناختی، عاطفی و رفتاری به دانش آموزان آموزش داده شود (19). مولفه شناختی به منظور ایجاد درک و بوجود آوردن هوش اخلاقی، از طریق آموزش موارد درست و نادرست به کودکان و ارایه برنامه‌های عملی از فضایل اخلاقی، و تمرینات اخلاقی برای حل مسایل به صورت اخلاقی بوجود می‌آید. دامنه عاطفی هوش اخلاقی را می‌توان از طریق آموزش نحوه پاسخ‌دهی به موقعیتی که یک دوراهی اخلاقی محسوب می‌شود و همچنین از طریق آموزش نحوه گسترش یک مجموعه از ارزش‌ها، رشد داد. و در نهایت مولفه رفتاری به تنظیم اهداف، و طرح‌ریزی اقدامات و پایداری بر اقدام اشاره دارد (19).

تعلیم و تربیت نشان داده‌اند کودکانی که به هردلیلی نتوانسته‌اند هوش اخلاقی به دست آورند در معرض خطرهای جدی قرار دارند که به دلیل وجدان متزلزل، ضعف در مهار کردن امیال و تکانه‌ها، رشدنیافتگی حساسیت‌های اخلاقی و باورهایی که به طور نادرستی هدایت شده‌اند، امکان دارد در آینده آنان را به شخصیت‌های ناپه‌نجا و ناموفق تبدیل کند (16-17). هوش اخلاقی با نوع دوستی (18) و سرمایه اجتماعی (19) ارتباط دارد و می‌تواند این دو مؤلفه را در افراد ارتقاء دهد. همچنین رفتارهای فضیلت‌گرایانه اخلاقی در کاهش جرم و جنایت و به نوعی ارتقاء سطح امنیت عمومی نقش دارد (20).

هوش اخلاقی شامل یک پیوستار است که از هوش اخلاقی سطح ابتدایی (یعنی رفتار اخلاقی افراد براساس اجتناب از تنبیه و کسب پاداش) شروع می‌شود و تا مرحله 6 (که رفتار براساس ارزش‌های درونی شده شخص است) ادامه می‌یابد. به عبارتی افرادی که از هوش اخلاقی پایین‌تری در این پیوستار برخوردارند از توانایی تشخیص درست از نادرست کمتری برخوردارند (21). به عقیده صاحب نظران، هوش اخلاقی دارای 4 بعد است که عبارتند از: الف) درستکاری (صداقت)⁸: صداقت همان هماهنگی بین آنچه باور داریم و آنچه عمل می‌کنیم، است. در پرتوی صداقت است که رفتار فرد منطبق با اصول اساسی زندگی پیش می‌رود، ب) مسئولیت‌پذیری⁹: کسی که بر اساس اصول اخلاقی رفتار می‌کند، مسولیت آنچه انجام می‌دهد، را تمام و کمال می‌پذیرد، ج) دلسوزی¹⁰: اعتقاد به اینکه ما در برابر مراقبت کردن از دیگران مسولیم. اگر ما از آنان مراقبت کنیم آنها نیز در زمانی که ما به کمک نیاز داشته باشیم از ما حمایت می‌کنند، د) بخشش¹¹: توانایی تحمل اشتباهات دیگران و پذیرش نقاط ضعف خود. اگر نتوان در برخورد با دیگران آنها را بخشید و به صورت منعطفی برخورد کرد، به طور حتم در برقراری رابطه با افراد مشکل ایجاد خواهد شد (22).

خوشبختانه هوش اخلاقی یک مهارت اکتسابی است که می‌توان آن را از طریق تعامل بین محیط و فرد آموزش داد و جنبه وراثت تاثیر زیادی در آن ندارد. بهترین زمان برای آموزش این مهارت به اشخاص از زمان تولد تا نوجوانی است که ارزش‌های کودکان در حال شکل‌گیری است. والدین می‌توانند با یاد دادن

دوم به این علت برای شرکت در پژوهش انتخاب شدند که اساس شکل‌گیری مفاهیم اخلاقی در دوره کودکی است و هر چه سن دانش‌آموزان پایین‌تر می‌شود، امکان داشت آموزش هوش اخلاقی اثربخشی بیشتری داشته باشد (12). البته دانش‌آموزان سال پایه اول به این دلیل انتخاب نشدند که ممکن بود ناآشنایی با فضای مدرسه و آموزش در یادگیری آن‌ها تاثیر گذار باشد. از بین این دانش‌آموزان، 36 نفر به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و بطور تصادفی در دو گروه کنترل و آزمایش قرار گرفتند (هر گروه 18 نفر). وضعیت تحصیلی، درآمد ماهانه خانواده و تحصیلات والدین در شرکت کنندگان گروه کنترل و آزمایش در جدول 1 نشان می‌دهد که دو گروه از لحاظ این متغیرها تفاوت چندانی با یکدیگر ندارند. فقط از لحاظ سطح تحصیلات والدین، گروه کنترل کمی در وضعیت پایین‌تری نسبت به گروه آزمایش قرار داشت.

علی‌رغم اهمیت آموزش هوش اخلاقی در مدارس، در کشور ما این مهم مورد غفلت قرار گرفته و مطالعات بسیار محدودی در این زمینه صورت گرفته است (25). همچنین برنامه آموزشی مدونی در این زمینه از سوی سازمان آموزش و پرورش ارائه نشده است. با توجه به پیچیده‌تر شدن و انحراف ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی در جامعه امروز و در نتیجه ایجاد مشکلات رفتاری و اجتماعی در کودکان، آموزش مفاهیم هوش اخلاقی شاید بتواند به کودکان در ارتقاء عملکرد رفتاری و اجتماعی‌شان کمک کند. به همین منظور، پژوهش حاضر به منظور بررسی اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری دانش‌آموزان پایه دوم ابتدایی انجام شد.

روش

پژوهش حاضر یک مطالعه نیمه آزمایشی از نوع پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری این پژوهش را کلیه دانش‌آموزان دختر پایه دوم دوره اول ابتدایی شهرستان اردکان در سال تحصیلی 94-1393 تشکیل می‌دادند. دانش‌آموزان پایه

جدول 1: فراوانی وضعیت تحصیلی، درآمد ماهانه خانواده و تحصیلات والدین در شرکت کنندگان گروه کنترل و آزمایش

متغیر	گروه آزمایش		گروه کنترل		طبقات	متغیر	گروه آزمایش		گروه کنترل	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد			فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
وضعیت تحصیلی	2	11/11	1	5/55	قابل قبول	وضعیت تحصیلی	3	16/67	1	5/55
	8	44/44	12	61/11	خوب		9	50	10	55/55
	8	44/44	5	38/89	خیلی خوب		6	33/33	7	38/89
تحصیلات مادر	4	22/22	3	16/67	ابتدایی و بی سواد	تحصیلات مادر	6	33/33	4	22/22
	1	5/55	4	22/22	راهنمایی و سیکل		2	11/11	9	50
	10	55/55	4	22/22	دبیرستان و دیپلم		7	38/89	4	22/22
	1	5/55	1	5/55	فوق دیپلم		2	11/11	0	0
وضعیت درآمد	2	11/11	6	33/33	لیسانس	وضعیت درآمد	1	5/55	1	5/55
	0	0	0	0	ارشد و بالاتر		0	0	0	0

(27). فرم کوتاه این مقیاس در یک مقیاس 5 درجه‌ای لیکرت از 1 (هرگز) تا 5 (همیشه) نمره‌گذاری می‌شود. نمره بالا در این آزمون نشان‌دهنده توانایی خوب کودک در برقراری روابط اجتماعی، و نمره پایین نشان‌دهنده عدم مهارت در برقراری

در این پژوهش برای سنجش متغیرهای وابسته از ابزارهای زیر استفاده شد:

الف) مقیاس شایستگی اجتماعی¹⁵: این پرسشنامه ابتدا در سال 1972 در دو فرم 73 و 64 گویه‌ای طراحی (26)، و سپس فرم کوتاه 44 گویه‌ای آن برای دانش‌آموزان دوره ابتدایی تنظیم شد

شکایات جسمانی، مشکلات اجتماعی، مشکلات تفکر، مشکلات توجه، رفتار قانون شکنی، رفتار پرخاشگرانه، سایر مشکلات، برونی سازی و درونی سازی. در پژوهش حاضر فقط از نمرات بخش اول پرسشنامه، برای سنجش مشکلات رفتاری، استفاده شد (28). نسخه فارسی این مقیاس ترجمه و در نمونه ایرانی هنجاریابی شده است (34). در بررسی روایی ملاکی این مقیاس با استفاده از فرم والد پرسشنامه علائم مرضی کودکان، همبستگی میان دو مقیاس بین 0/06 (اضطراب/افسردگی) تا 0/26 (مشکلات توجه) بدست آمد. اعتبار بازآزمایی این مقیاس در گروه‌های سنی مختلف بین 0/38 (مشکلات تفکر) تا 0/97 (برونی سازی) بدست آمد. بررسی پایایی توافق بین نمره گذاران در فرم معلم بین 0/36 تا 0/59 بدست آمد (29).

روش اجرای پژوهش بدین صورت بود که پس از جایگزینی افراد در گروه‌های کنترل و آزمایش، گروه آزمایش 11 جلسه دو ساعته (هر هفته دو جلسه) در جلسات آموزش هوش اخلاقی شرکت کردند و گروه کنترل در نوبت انتظار قرار گرفتند. معلم هر دو گروه یکبار قبل و یکبار بعد از اجرای آزمایش، به مقیاس شایستگی اجتماعی (26) و فهرست رفتاری کودک (CBCL) پاسخ دادند. محتوای آموزشی جلسات با الگوگیری از پیشینه پژوهشی انجام شده در رابطه با هوش اخلاقی (13، 30) تهیه شد که در جدول 2 آورده شده است. در نهایت، داده‌های جمع آوری شده با استفاده از آزمون تحلیل کوواریانس چندراهه (مانکوا) تحلیل شدند.

روابط اجتماعی کودک می‌باشد. نتایج تحلیلی عاملی مقیاس نشان داد که این پرسشنامه از دو عامل همکاری-تسلیم در مقابل خشم - مخالفت و تمایل - مشارکت در مقابل سردی - کناره‌گیری تشکیل شده است (27). به منظور بررسی پایایی مقیاس، همبستگی بین نمرات معلمان در چهار دوره زمانی متفاوت ارزیابی دانش‌آموزان با استفاده از این پرسشنامه محاسبه شد (از 0/71 تا 0/82) که معنی‌دار محسوب می‌شود ($p < 0/05$). نمرات این پرسشنامه با قضاوت‌های معلم در مورد رفتار کودک همسو بود (26). آلفای کرونباخ این پرسشنامه در پژوهش حاضر 0/89 بدست آمد.

ب) فهرست رفتاری کودک (CBCL)¹⁶: این پرسشنامه برای سنجش چگونگی سازگاری کودک با محیط ساخته شده است و توسط والدین یا فردی که سرپرستی کودکی را بر عهده دارد و از کودک مراقبت می‌کند، بر اساس وضعیت کودک در 6 ماهه گذشته، تکمیل می‌شود (28). این مقیاس دارای 120 ماده است که هر ماده به صورت 0 (نادرست)، 1 (تاحدی یا گاهی درست) و 2 (کاملاً یا غالباً درست) نمره گذاری می‌شود. این فهرست شامل 2 بخش است، بخش اول (12 سؤال) مربوط به صلاحیت کودک در زمینه‌های مختلف نظیر فعالیت‌ها و روابط اجتماعی و پیشرفت تحصیلی و بخش دوم (113 سؤال) مربوط به مشکلات عاطفی - رفتاری است. این مقیاس بر اساس اختلالات DSM_IV_IR تنظیم شده است و شامل زیرمقیاس‌های زیر می‌باشد: مشکلات اضطراب/افسردگی، گوشه‌گیری/افسردگی

جدول 2: محتوای جلسات آموزشی هوش اخلاقی

جلسه	عنوان	محتوا و فنون و شرح جلسه
4. جلسه اول	4.1	محتوا و فنون: مشخص کردن هدف گروه و معرفی برنامه آموزشی پیش رو، بررسی قوانین گروه، تأکید بر مشارکت همه در بحث‌های کلاسی. شرح: ذکر مثالی از یک دانش آموز با اخلاق و یک دانش آموز بی اخلاق و بررسی تفاوت‌های آنها، ترغیب دانش آموزان در توصیف افراد با اخلاقی که می‌شناسند، بررسی نظرات دانش آموزان
4. جلسه دوم	4.2	محتوا و فنون: تعریف فضیلت احترام و ضرورت پرداختن به آن، پیامدهای فقدان احترام در جامعه، تأکید بر قانون طلایی "با دیگران طوری رفتار کن که دوست داری با خود رفتار شود"، ارزیابی و تفسیر شیوه‌های بی‌احترامی، ارزیابی نگرش فردی در مورد اختلاف نظر در روابط و منجر شدن به بی‌احترامی. شرح: ذکر مثالی از یک رفتار احترام آمیز و یک رفتار بی‌احترامی، پرسش این سوال کلیدی که امروز چه رفتارهای حاکی از احترام یا بی‌احترامی داشتیم. ضرورت احترام به والدین و بزرگترها، بحث در مورد پیامدهای احترام به والدین و بزرگترها، توصیف جملات و کلمات احترام آمیزی که توسط یک بچه در ارتباط با اطرافیان به کار برده می‌شود
4. جلسه سوم	4.3	محتوا و فنون: تعریف مهربانی، مصادیق مهربانی در روابط بین فردی، پیامدهای فقدان مهربانی در روابط بین فردی، بحران عدم مهربانی و زوال نزاکت و مراحل ایجاد آن. شناسایی خطاهای شناختی موثر بر نامهربانی در روابط بین فردی و مقابله با آنها. شرح: شناسایی و ثبت رفتارهای مهربانانه و غیرمهربانانه‌ای که در طول هفته با همکلاسی خود داشته‌اند. شناسایی رفتارهای غیرمهربانانه‌ای که با همکلاسی خود داشتند، بحث در مورد پیامدهای مثبت رفتارهای مهربانانه و پیامدهای منفی رفتارهای غیرمهربانانه، بررسی افکاری که منجر به نامهربانی با همکلاسی می‌شوند

جلسه چهارم	همدلی	محتوا و فنون: آشنایی با تعریف همدلی، اهمیت و ضرورت همدلی و تاثیر آن بر روابط بین فردی، بیان مصادیق همدلی در رابطه، ارزیابی و تغییر شیوه های حاکی از عدم همدلی، آموزش گوش دادن فعال. شرح: ذکر یک مثالی از تفسیر اشتباه از روی ظاهر یک رفتار، ذکر مثال هایی از رفتارهای همدلانه، تاکید بر گوش کردن درست به صحبت های اطرافیان، سعی در درک شرایط و وضعیت زندگی دوستان و تفسیر رفتارهای دوستان با در نظر گرفتن این شرایط
جلسه پنجم	وجدان (مسئولیت)	محتوا و فنون: آرایه تعریف، اهمیت و ضرورت فضیلت وجدان و تاثیر آن بر روابط بین فردی، آشنایی با مصادیق وجدان در زندگی، آشنایی با پیامدهای قضاوت های غیروجدانی. شرح: مثال هایی از رفتارهای یک فرد با وجدان و بی وجدان، بررسی اینکه آیا شخص خواسته های منصفانه ای از همکلاسیش دارد و چه رفتارهای وجدان مدارانه ای در قبال همکلاسیش دارد. مسئولیت پذیری در قبال رفتارهای خود و دیگران، ذکر مثال هایی از عذاب وجدان و گوش دادن به صدای وجدان خود
جلسه ششم	خویشنداری	محتوا و فنون: آشنایی با تعریف، اهمیت و ضرورت خویشنداری و تاثیر آن بر روابط، آشنایی با مصادیق خویشنداری در زندگی، توضیح و شناسایی رفتارهای خویشنمدارانه، آشنایی با فواید خویشنداری در زندگی، بیان روشهای ایستادگی در برابر وسوسه ها. شرح: ذکر مثال هایی از کنترل خود در مواجهه با رویدادها، تاکید بر آرامش و انجام تمرینات بدنی آرامش زا، کنترل خشم و هیجان، بررسی پیامدهای کنترل خود در ارتباط با دوستان، تاکید بر صحبت با خود (خودگویی) برای ایجاد خودکنترلی در مواجهه با موقعیت ها
جلسه هفتم	انصاف	محتوا و فنون: آشنایی با تعریف، اهمیت و ضرورت فضیلت انصاف در زندگی و تاثیرات آن، معرفی مصادیق انصاف در زندگی و روشهای ایجاد تقویت آن. اجرا و آموزش فن تصویرسازی مثبت راجع به خاطرات و رفتارهای مثبت همکلاسی، تمرین مقابله با پیشداوری، تمرین احترام به تفاوتها. شرح: ذکر مثال هایی از رفتارهای منصفانه و غیرمنصفانه، ثبت انجام رفتار منصفانه در قبال همکلاسی در طول هفته، ارزیابی اینکه قضاوت های فرد در برابر رفتار دیگران تا چه حد منصفانه بوده. ارزیابی اینکه چه نشانه ای از رفتار فرد حاکی از انصاف اوست. ذکر مثال هایی از قضاوت اشتباه در قبال دیگران، و بررسی رفتارهای منصفانه همکلاسی ها در قبال خود
جلسه هشتم	بردباری	محتوا و فنون: آشنایی با تعریف، اهمیت و ضرورت و تاثیرات فضیلت بردباری در روابط، بیان مصادیق بردباری، مقایسه افراد منفعل، پرخاشگر و قاطع، بررسی عکس العمل افراد در موقعیت های خشم برانگیز، بیان ویژگی افراد ماهر در کنترل خشم. آموزش مهارت های کنترل خشم، عدم انتقاد از شخصیت به جای انتقاد از رفتار. شرح: ثبت انجام رفتارهای بردبارانه در طول هفته. شناسایی علل خشم، ثبت نوع عکس العمل در موقعیت خشم برانگیز. یادآوری خاطراتی از کنترل خشم، به تعویق انداختن نیازهای زودگذر و آبی برای دستیابی به نیازهای طولانی مدت، بررسی ویژگی های شخصیت های تکانه ای و پیامدهای منفی رفتارهای آن ها، تشخیص موقعیت هایی که فرد باید در آن صبر کند
جلسه نهم	صداقت و درستکاری	محتوا و فنون: تعریف درستکاری و اهمیت آن در رفتارهای فرد، بیان مصادیق راستگویی و دروغ گویی، پرهیز از دروغ گویی و پیامدهای منفی آن، بررسی دلایل دروغ گویی های مصلحت طلبانه، انجام کارهای درست حتی در موقعیت هایی که نفع شخص در آن نباشد. شرح: ذکر مثال هایی که در آن فرد بدون در نظر داشتن منفعت شخصی، کار درست را انجام داده است، ثبت دروغ های مصلحتی دانش آموز در طول هفته و بررسی نحوه برخورد صادقانه با آن موقعیت ها، بررسی رفتارهای درستکارانه دانش آموز در هفته گذشته، بررسی رفتارهای نادرست دانش آموز در هفته گذشته و پیامدهای مثبت و منفی هر کدام از آن ها
جلسه دهم	بخشش	محتوا و فنون: تعریف مصادیق بخشش، بررسی پیامدهای مثبت آن، بررسی نقش بخشش در جلوگیری از تشدید مشکلات، و بخشش در هنگام موقعیت برتر و احساس برتری هنگام بخشش. شرح: بررسی مثال هایی که دانش آموز در آن بخشش داشته است، بررسی پیامدهای رفتاری یک موقعیت که دانش آموز در آن بخشش نداشته است، بررسی بخشش به عنوان یک عمل جوانمردانه در قبال کوچکترها
جلسه یازدهم	خلاصه و نتیجه	محتوا و فنون: تشخیص موارد به کارگیری هوش اخلاقی، روشهای ایجاد تقویت فضیلت های نامبرده، تقدیر و تشکر از دانش آموزان به سبب حضور در جلسات آموزشی، مرور کلیه جلسات به همراه تبادل نظر و بحث گروهی، چگونگی تداوم موارد یاد گرفته شده در زندگی فردی و اجتماعی و انتقال آن به دوستان و خانواده. شرح: بحث در مورد چگونگی تشخیص موقعیت هایی که فرد باید اخلاقی با آن ها برخورد کند، پرسشهای چرخشی از اعضا و گرفتن بازخورد، رفع ابهام اعضا در مورد فرایندهای یادگیری، بیان احساسات اعضا و تجربه آنها از حضور در جلسات، بررسی تاثیر آموزش ها.

یافته ها

بیشتر شده است، همچنین نمرات پس آزمون مشکلات رفتاری نیز در مرحله پس آزمون در شرکت کنندگان گروه آزمایش کاهش یافته است. این در حالی است که نمرات گروه کنترل در مرحله پیش آزمون و پس آزمون تغییر چندانی نسبت به یکدیگر نکرده است.

میانگین و انحراف معیار دو گروه کنترل و آزمایش در دو متغیر عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری به تفکیک مراحل پیش آزمون و پس آزمون در جدول 3 آورده شده است. همان طور که مشاهده می شود، نمرات عملکرد اجتماعی آزمودنی های گروه آزمایش در مرحله پس آزمون نسبت به مرحله پیش آزمون

جدول 3: میانگین و انحراف معیار نمره‌های گروه آزمایش و کنترل در پیش آزمون و پس آزمون

متغیر	آماره	گروه کنترل		گروه آزمایش	
		پیش آزمون	پس آزمون	پیش آزمون	پس آزمون
عملکرد اجتماعی	میانگین	154/666	152/555	153/611	168/055
	انحراف معیار	40/056	39/481	36/413	32/712
مشکلات رفتاری	میانگین	52/055	64/388	53/222	46/833
	انحراف معیار	24/855	23/682	32/446	25/219

برای آزمون فرضیه‌های پژوهش از روش تحلیل کواریانس چندراهه (مانکوا) استفاده شد. آزمون مانکوا جزء آزمون‌های پارامتریک بوده و انجام آن مستلزم داشتن پیش فرض تساوی واریانس‌های دو گروه، توزیع نرمال داده‌ها در جامعه، و همگنی شیب رگرسیون داده‌ها است. نتایج تحلیل داده‌ها نشان داد که تمامی این پیش فرض‌ها تأیید شده است. به علت تعداد زیاد جداول، به جزئیات این آزمون‌ها در این بخش اشاره نشد.

جدول 4: نتایج تحلیل مانکوا برای مقایسه نمرات پس آزمون عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری گروه‌های آزمایش و کنترل با کنترل پیش آزمون

نام آزمون	مقدار	F	معنی داری	مجذور اتا
آزمون اثر پیلاپی	0/553	19/153	0/0001	0/553
آزمون لامبدای ویلکز	0/447	19/153	0/0001	0/553
آزمون اثر هتلینگ	1/236	19/153	0/0001	0/553
آزمون بزرگترین ریشه روی	1/236	19/153	0/0001	0/553

نتایج آزمون مانکوا برای مقایسه نمرات پس آزمون عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری در آزمودنی‌های گروه آزمایش و کنترل در جدول 4 آورده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود مقادیر F همگی معنی‌دار هستند. به عبارت دیگر، با کنترل پیش آزمون، نمرات عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری در مرحله پس آزمون در آزمودنی‌های گروه آزمایش به طور معنی‌داری متفاوت از نمرات آزمودنی‌های گروه کنترل شده است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که آموزش هوش اخلاقی به طور معنی‌داری موجب تغییر نمره عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری در مرحله پس آزمون در آزمودنی‌های گروه آزمایش به طور معنی‌داری متفاوت از نمرات آزمودنی‌های گروه کنترل شده است. با توجه به معنی‌دار شدن مقدار F در آزمون مانکوا، برای مشخص شدن اینکه نمرات کدامیک از متغیرهای عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری در مرحله پس آزمون تغییر کرده است، از تحلیل کواریانس در متن مانکوا استفاده شد که نتایج آن در جدول 5 آورده شده است.

نتایج تحلیل کواریانس در متن مانکوا روی نمرات پس آزمون متغیرهای عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری

جدول 5: نتایج تحلیل کواریانس در متن مانکوا روی نمرات پس آزمون متغیرهای عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری

اثر	منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	معنی داری	اندازه اثر
گروه	عملکرد اجتماعی	1857/896	32	1857/896	24/855	0/0001	0/437
	مشکلات رفتاری	3063/585	32	3063/585	26/610	0/0001	0/454

کودکان می‌توانند الگوهای گذشته خود را کنار بگذارند، نقصان‌های خود را در این زمینه تا حدودی برطرف کنند و خود را به سایر کودکان نزدیک کنند (35).

در جلسات آموزش هوش اخلاقی به فضیلت‌هایی مانند احترام، مهربانی، همدلی، خویشتن‌داری و انصاف، مسولیت‌پذیری، صداقت، بخشش و درستکاری پرداخته می‌شود و کودکان با لزوم این مهارت‌ها در ارتباط با دیگران آشنا می‌شوند. رعایت هریک از این فضایل خود به تنهایی سبب بهبود چشمگیر روابط اجتماعی افراد می‌شود، به عنوان مثال کسی که در روابط خود با سایرین مهربان، بخشنده، ملاحظه‌گر و مسولیت‌پذیر باشد و در روابط بین‌فردی خود جانب انصاف را رعایت کند، به سبب صداقت و خویشتن‌داری در جمع دوستان خود به عنوان فرد قابل اعتماد شناخته می‌شود و در نتیجه به لحاظ اجتماعی فرد مطلوبی برای دوستی و برقراری رابطه است و اشخاص زیادی پیرامون او جمع خواهند شد (36). چنین فردی به هنگام برقراری رابطه، به سبب موفقیت‌های قبلی خود در برقرار کردن روابط، با اعتماد به نفس پیش می‌رود، از تعامل با دیگران دوری نمی‌کند و با کمک دوستان خود می‌تواند مشکلاتش را حل کند و به لحاظ اجتماعی فرد موفق باشد (12).

بسیاری از مشکلات کودکان در برقراری ارتباط یا مشکلات رفتاری به علت الگوهای رفتاری اشتباهی است که کودک از بزرگسالان اطرافیان خود یاد گرفته است (37). رفتارهای متناقض والدین در مقابل کودکان ممکن است باعث شود آن‌ها در قضاوت‌های اخلاقی خود دچار مشکل شوند و نتوانند رفتارهای اخلاقی درست و غلط را از هم تشخیص دهند (38). آموزش هوش اخلاقی که عمدتاً به شکل ارائه مثال‌ها و الگوهای نمادین در قالب یک داستان به کودک بیان می‌شود (12)، باعث می‌شود کودک بتواند الگوهای رفتاری را به تکرار در ذهن خود مورد ارزیابی قرار دهد و بتواند رفتارهای خوب و بد را در یک موقعیت از هم تمیز دهد (39، 12). به همین دلیل کودک می‌تواند مجدداً الگوهای رفتاری که از والدین و اطرافیان به وی منتقل شده است را مورد بازبینی قرار دهد و در نتیجه عملکرد رفتاری خود را در موقعیت‌های مختلف فردی و

همان‌طور که در جدول 5 مشاهده می‌شود، تمامی مقادیر F در این جدول نیز معنی‌دار هستند و نشان می‌دهند نمرات آزمودنی‌های گروه آزمایش در هر دو متغیر عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری در مرحله پس‌آزمون نسبت به آزمودنی‌های گروه کنترل تغییر کرده است. با توجه به افزایش نمره‌های آزمودنی‌های گروه آزمایش در پس‌آزمون عملکرد اجتماعی می‌توان گفت که آموزش هوش اخلاقی به طور معنی‌داری منجر به افزایش عملکرد اجتماعی آزمودنی‌های گروه آزمایش شده است و با توجه به کاهش نمره‌های آزمودنی‌های گروه آزمایش در پس‌آزمون مشکلات رفتاری می‌توان گفت که آموزش هوش اخلاقی به طور معنی‌داری منجر به کاهش مشکلات رفتاری آزمودنی‌های گروه آزمایش شده است. بنابراین هر دو فرضیه پژوهش حاضر تأیید می‌شوند. مقادیر اندازه اثر در تحلیل کوواریانس در متن مانکوا نشان می‌دهد که آموزش هوش اخلاقی 43/7 درصد از افزایش عملکرد اجتماعی و 45/4 درصد از کاهش مشکلات جنسی را در گروه آزمایش تبیین می‌کند.

بحث

یافته‌های پژوهش حاکی از این بود که اثربخشی آموزش هوش اخلاقی معنی‌دار است و افزایش دانش و مهارت دانش‌آموزان در مفاهیم اخلاقی منجر به بهبود روابط اجتماعی و کاهش مشکلات رفتاری آن‌ها شده است. از آنجایی که مهارت‌های اجتماعی و عملکردهای رفتاری قابل یادگیری هستند و جنبه وراثت بر آنها تأثیر اندکی دارد، بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که با داشتن الگوی مناسب و آموزش این مهارت‌ها به افراد، خصوصاً کودکان که به شدت رفتار و عقاید آتی‌شان شکل‌پذیر است، می‌توان شیوه‌های رفتار صحیح را در آنها افزایش داد. این یافته همسو با نتایج مطالعات پیشین بود (31-33).

در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت کودکانی که دچار مشکلات رفتاری و اجتماعی هستند عمدتاً از داشتن یک الگوی رفتاری مناسب و معیارهای اخلاقی صحیح بی‌بهره بوده‌اند (12) و نتوانسته‌اند شیوه رفتار صحیح و وجدانی را بیاموزند (34). اما در نتیجه فراهم شدن موقعیت‌های آموزشی مناسب، این قبیل

اجتماعی بر اساس این الگوهای جدید که شخصا به آن رسیده است تغییر دهد.

از طرفی دیگر، آموزش هوش اخلاقی با استفاده از مثال‌ها، ایفای نقش و تمرین‌های عملی که کودک انجام می‌دهد باعث می‌شود توانایی‌های شناختی کودک در مواجهه با مشکلات فردی و بین‌فردی بالا رود و بتواند قبل از انجام یک عکس‌العمل رفتاری، قضاوت درستی نسبت به موقعیت چالشی پیش‌رو داشته باشد (39، 13). همچنین آموزش هوش اخلاقی موجب می‌شود کودک پیامدهای آتی و درازمدت رفتارهای اخلاقی‌مدارانه یا غیراخلاقی خود را تشخیص دهد و هنگامی که هیجانات او در ارتباط با همسالان برانگیخته می‌شود، بتواند پیامدهای رفتارهای تکانه‌ای خود را تشخیص دهد و قبل از انجام آن‌ها، هیجانات خود را کنترل کرده و در نتیجه کنترل تکانه‌های هیجانی در او افزایش پیدا کند (34).

آموزش شیوه همدلی و قرار دادن خود در موقعیت‌های مختلف که جزئی از آموزش هوش اخلاقی است (12)، می‌تواند تمامی ابعاد دیگر هوش اخلاقی را در کودک تحت تأثیر قرار دهد. همدلی موجب می‌شود کودک بتواند شرایط و موقعیت دیگران هنگام برخورد‌های نامناسب آن‌ها را درک کند، و در نتیجه از لحاظ عاطفی نیز بتواند بیشتر رفتارهای خود را کنترل کند (40). در نتیجه آموزش هوش اخلاقی، هم از جنبه شناختی، هم رفتاری و عاطفی تغییراتی را در کودک به وجود می‌آورد که می‌تواند به پیامدهای بهتری در تعاملات اجتماعی و موقعیت‌های فردی خود دست یابد (32).

به طور کلی، یافته‌های این پژوهش نشان داد که آموزش هوش اخلاقی می‌تواند عملکرد اجتماعی دانش‌آموزان را بهبود بخشد و از مشکلات رفتاری آن‌ها بکاهد. بنابراین پیشنهاد می‌شود با توجه به نیاز جامعه به فراگیری و رعایت اصول اخلاقی، آموزش هوش اخلاقی به کودکان به عنوان یک روش مداخله‌ای مناسب جهت ارتقای عملکرد رفتاری و روابط اجتماعی آن‌ها به کار رود. با این وجود، این پژوهش و پژوهش مشابه در زمینه آموزش هوش اخلاقی، دارای محدودیت‌هایی کلی هستند. اینکه آموزش هوش اخلاقی از نظر شکل اجرا و گروه‌هایی که مورد پژوهش قرار گرفتند و مدت زمان جلسات، به صورت گوناگونی

اجرا شده است و به علت زیاد بودن مؤلفه‌های فرعی هوش اخلاقی، شاید آموزش کامل آن‌ها در یک دوره آموزشی کوتاه مدت امکان‌پذیر نباشد. با این وجود، در پژوهش حاضر سعی شده تمام مؤلفه‌های اصلی هوش اخلاقی پوشش داده شود، اما این پژوهش نیز از این قاعده مستثنی نیست. بنابراین پیشنهاد می‌شود، پژوهش‌های طولی به صورت خط پایه در یک مدت زمان طولانی اثربخشی هوش هیجانی را به طور جامع مورد آزمایش قرار دهند. محدودیت دیگری که مختص پژوهش حاضر بود این بود که به علت محدودیت در انتخاب نمونه، گروه‌ها از لحاظ متغیرهایی همچون وضعیت فرهنگی-اقتصادی، میزان مذهبی بودن و جو خانوادگی هم‌تاسازی نشده بودند و فقط به گمارش تصادفی کودکان به عنوانی ملاکی برای یکسان بودن گروه‌ها اکتفا شد. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی این مهم را در نمونه‌گیری و هم‌تاسازی گروه‌ها در نظر گیرند. در نهایت اینکه به علت پایان یافتن سال تحصیلی و عدم دسترسی به نمونه‌ها، آزمون پیگیری انجام نشد تا تداوم اثربخشی آموزش هوش اخلاقی نیز مورد بررسی قرار گیرد. به همین دلیل در تعمیم یافته‌های پژوهش بایستی این محدودیت را در نظر گرفت. در نهایت پیشنهاد می‌شود برای تعمیم بهتر یافته‌های پژوهش، مطالعات مشابهی در پسران (پژوهش حاضر فقط محدود به دانش‌آموزان دختر بود)، گروه‌های سنی مختلف و همچنین با متغیرهای وابسته دیگری مانند عملکرد تحصیلی و خانوادگی نیز صورت پذیرد.

نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های این پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که برای دست‌یابی به عملکرد اجتماعی و رفتاری بهتر در کودک، بایستی هوش اخلاقی خصوصا در سنین ابتدایی مدرسه به کودکان آموزش داده شود. تحقیقات نشان داده‌اند که میزان هوش اخلاقی در افراد با سطح تحصیلات و حضور آن‌ها در محیط‌های آکادمیک همبستگی معنادار مثبتی دارد. محققین علت این مسئله را به این صورت بیان می‌کنند که فرد در طول دوران تحصیل خود در محیط‌های آموزشی و در تعامل با

9. Responsibility	مسئولیت پذیری
10. Sympathetic	دلسوزی
11. Forgiveness	بخشش
12. Moral competences	شایستگی های اخلاقی
13. Moral values	ارزش های اخلاقی
14. Moral development	رشد اخلاقی
15. Social competence scale	مقیاس شایستگی اجتماعی
11. Child symptom inventory	فهرست رفتاری کودک

همکلاسی‌ها و معلمین می‌آموزد که می‌بایست اصول اخلاقی را در امور روزانه خود رعایت کند، همچنین محیط‌های آموزشی یکی از وظایف خود را آموزش اخلاقیات به دانش‌آموزان می‌دانند (19). این مسئله نشان می‌دهد، در برنامه های آموزشی و درسی مدارس ایران نیز آموزش های هوش اخلاقی بایستی گنجانده شود و یا اینکه برنامه های اختصاصی تحت عنوان آموزش هوش اخلاقی برای مدارس یا پیش دبستانی ها اجباری شوند. این مهم زمانی قابل انجام است که مربیان مدارس و پیش دبستانی ها آموزش های ارائه مهارت‌های هوش اخلاقی را دیده باشند و مهمتر از آن، خود دارای سطح هوش اخلاقی بالایی باشند. دست اندرکاران نظام آموزش و پرورش نیز هنگام استخدام معلمان مدارس می‌توانند داشتن هوش اخلاقی را یکی از معیارهای ارزیابی توانایی های افراد در نظر بگیرند.

References:

1. Mahdizadeh T. (2013). Mutual influence of communication and social psychology. Mashhad: Imam Reza International University Press. Pp. 34-59. (In Persian).
2. Rifkin J. (1995). End of work: The decline of the global labor force and the dawn of the post-market era. Translated by: Mortezaei H. (2000). New York: Putnam. Pp. 68-89. (In Persian).
3. Weber DK. (1978). Economy and society. Translated by: Manouchehri A, Torabinehad M, Eamdzadeh M. (1995). Teharn: Samt. Pp. 98-115. (In Persian).
4. Crain W. (1980). Theories of development: Concepts and applications. Translated by: Khoeinehad GH, Rajaei A. (2015). Tehran: Roshd Press. Pp. 156-187. (In Persian).
5. Denham SA, Zahn-Waxler C, Cummings EM, Iannotti RJ. (1991). Social competence in young children's peer relations: Patterns of development and change. Child Psychiatry and Human Development; 22(1): 29-44.
6. Achenbach TM, Ruffle TM. (2000). The child behavior checklist and related forms for assessing behavioral/emotional problems and competencies. Pediatrics in Review; 21(8): 265-271.
7. Achenbach TM, McConaughy SH, Howell CT. (1987). Child/adolescent behavioral and emotional problems: implications of cross-informant correlations for situational specificity. Psychological bulletin; 101(2): 213-232.
8. O'Connor EE, Dearing E, Collins BA. (2011). Teacher-child relationship and behavior problem. American Educational Research Journal; 48(1):120-162.
9. Gardner M, Roth J, Brooks-Gunn J. (2011). Sports participation and juvenile delinquency: The role of the peer context

ملاحظه‌های اخلاقی

آگاهی بخشی به والدین کودکان در مورد محتوای برنامه های آموزشی و کسب رضایت از آن ها برای شرکت کودکان در پژوهش حاضر انجام شد.

سپاسگزاری

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از تمام افرادی که در این پژوهش شرکت کردند تشکر و سپاسگزاری به عمل آورند.

واژه‌نامه

1. Social Performance	عملکرد اجتماعی
2. Behavioral performance	عملکرد رفتاری
3. behavioral problem	مشکلات رفتاری
4. Negative emotions	هیجانات منفی
5. Moral judgment	قضاوت اخلاقی
6. Moral principles	اصول اخلاقی
7. Moral intelligence	هوش اخلاقی
8. Rectitude	درستکاری

- performance and leadership success. New Jersey: Pearson Prentice Hall. P p.189-568.
23. Tom AR. (1984). Teaching as a moral craft. New York: Addison-Wesley Longman Ltd. Pp. 19-620.
 24. Shafiepoor Motlagh F. (2016). Relationship between educational justice and educational dynamic with improvement of perceived educational ethic. *Ethics in Science and Technology*; 11 (2) :69-76. (In Persian).
 25. Hakimzade R, Malekipoor A, Maemarhor J. (2014). Evaluation factors affecting the establishment and strengthening of moral values (case study: secondary school teachers in Dehloran). *Quarterly Ethics*; 2(37): 82-107
 26. Kohn M, Rosman BL. (1972). A social competence scale and symptom checklist for the preschool child: Factor dimensions, their cross-instrument generality, and longitudinal persistence. *Developmental Psychology*; 6(3): 430-444.
 27. Gornal ME. (1980). Validity of the Kohn social competence scale for use with elementary school children [PhD Thesis]. British Columbia: University of British Columbia.
 28. Achenbach TM. (1978). The child behavior profile: Boys aged 6–11. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*; 46(3): 478-488.
 29. Minaei A. (2006). Adaptation and standardization of child behavior checklist, youth self-report, and teacher's report forms. *Quarterly Research on Exceptional Children*; 6(1), 529-558.
 30. Schlaefli A, Rest JR, Thoma SJ. (1985). Does moral education improve moral judgment? A meta-analysis of intervention studies using the defining issues test. *Review of Educational Research*; 55(3): 319-352.
 31. Rahimi H, Madani A, Mohammadian A. (2015). The study of relationship between moral intelligence and social capital with the responsibility in students (Case study: university of Kashan). *Iranian Journal of Culture in the Islamic University*; 5(1): 152-158. (In Persian).
 32. Naqashzadeh M, Sabahizadeh M. (2016). The effect of training moral intelligence components on the social interaction of female junior high school students. *Academic Journal of Psychological Studies*; 5(2): 152-158.
 33. Lee YJ. (2016). The effect of children's moral emotions on social competence: among adolescent boys and girls with varied histories of problem behavior. *Sport, Exercise, and Performance Psychology*; 1(5): 19-37.
 10. Shields AM, Cicchetti D, Ryan RM. (1994). The development of emotional and behavioral self-regulation and social competence among maltreated school-age children. *Development and Psychopathology*; 6(01): 57-75.
 11. Singh PK. (2011). A study of moral judgment of school children belonging to different socio-economic status and school backgrounds. *International Multidisciplinary Research Journal*; 1(6): 1-3.
 12. Coles R. (1998). The moral intelligence of children. *Family Court Review*; 36(1): 90-95.
 13. Borba M. (2005). The step-by-step plan to building moral intelligence. *Nurturing Kids Heart& Souls*. National Educator Award, National council of Self-esteem: Jossey-Bass. P 108-154.
 14. Damon W. (2008). *Moral child: Nurturing children's natural moral growth*. New York: Simon and Schuster. P 216-248.
 15. Association of Supervision and Curriculum Development Panel on Moral Education. (1988). *Moral education in the life of the school*. *Educational Leadership*; 45(8): 4-8.
 16. Clarcken RH. (2009). *Moral intelligence in the schools*. Available at: files.eric.ed.gov/full_text/ED508485.pdf. Accessed: 15 Jun 2015.
 17. Stams GJ, Brugman D, Deković M, van Rosmalen L, van der Laan P, Gibbs JC. (2006). The moral judgment of juvenile delinquents: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*; 34(5): 692-708.
 18. Khaleghi N, Chenari, M. (2016). The relationship of moral intelligence & altruism. *Ethics in Science and Technology*; 10(4): 55-64. (In Persian).
 19. Ataallahi T, Rabiee A, Amini M. (2016). Relationship between moral intelligence and social capital. *Ethics in Science and Technology*; 10(3): 29-40. (In Persian).
 20. Salehi Amiri MR, Karimi Khuzani A. (2016). The role of social ethic on societal and public security. *Ethics in Science and Technology*; 11 (1):11-18. (In Persian).
 21. Coles R (2000). *The moral life of children*. New York: Atlantic Monthly Press. Pp. 84-103.
 22. Lennick D, Kiel F. (2007). *Moral intelligence: Enhancing business*

- Focusing on empathy, and sympathy. *Korean Journal of Childcare and Education*; 12(1): 225-244.
34. Maholmes V. (1999). The moral intelligence of children: How to raise a moral child. *American Journal of Psychiatry*; 156(11): 1827-1828.
 35. Toner IJ, Potts R. (1981). The effect of modeled rationales on moral behavior, moral choice, and level of moral judgment in children. *The Journal of Psychology*; 107(2): 153-162.
 36. Frei A. (2013). Moral classrooms, moral children: Creating a constructivist atmosphere in early education. *Childhood Education*; 89(6): 397-398.
 37. Prinzie P, Onghena P, & Hellinckx W. (2005). Parent and child personality traits and children's externalizing problem behavior from age 4 to 9 years: A cohort-sequential latent growth curve analysis. *Merrill-Palmer Quarterly*; 51(3): 335-366.
 38. Walker LJ, Hennig KH, Krettenauer T. (2000). Parent and peer contexts for children's moral reasoning development. *Child Development*; 71(4): 1033-1048.
 39. Selman RL. (1971). The relation of role taking to the development of moral judgment in children. *Child Development*; 42(1): 79-91.
 40. Hoffman, M. L. (2001). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. USA: Cambridge University Press. Pp. 42-58.